РОДОПСКИТѢ ПОМАЦИ.

Нашитѣ малко на брой, ала инакъ хубави и сериозни списания би трѣбало да отстѫпятъ повече мѣсто въ колонитѣ си, за да трактуватъ и нѣкои отъ тия наши обществени въпроси, чиято важность е толкова голѣма, щото отдавна трѣбваше тѣ да се проучѫтъ и опредѣлѭтъ по-ясно и по-вѣрно. Това е едничкото срѣдство, съ което би се установилъ единъ бистъръ и вѣренъ погледъ, по когото и нашата законодателна и изпълнителна власть би имала възможность да дѣйствуватъ по-полезно.

Единъ такъвъ важенъ въпросъ изъ нашия обществен и политически животъ е и въпросътъ за непрѣкѫснѫтото изселение на мухамеданското население изъ нашитѣ прѣдѣли. Както се види, това изселение нѣма да се спре въ скоро бѫдѫще, ако не се побърза да се изучѫтъ причинитѣ му и не се земѫтъ нѣкои възможни мѣрки, за да се ограничи. Но ние най-много трѣба да скърбимъ за това, че ведно съ турцитѣ се изселватъ и помацитѣ изъ тия Родопски покрайнини, които спадатъ въ земята на Българското Княжество. Тука е ядката на цѣлия въпросъ. Въ една малка статийка, помѣстена въ V и VI кн. на починѫлото вече етнографическо списание „Славиеви гори (Родопи)“, което минѫлата година се издаваше въ Родопитѣ, ние се помѫчихме да дадемъ единъ нашъ огледъ върху причинитѣ, които заставятъ помацитѣ да се изселватъ. Казаното тамъ бѣше плодъ на наши лични наблюдения и събрани свѣдѣния отъ нѣколко години насамъ, на самото мѣсто. Насочено бѣше повечето да предизвика любопитството на по-вѣщитѣ, за да подематъ въпросътъ, та по тоя начинъ да се добие едно по-леко освѣтление по него. И ние не се излъгахме въ тая си надежда. Въ януарската книжка на сп. „Българска Сбирка“ съ радость прочетохме писаното „Нѣколко думи за изселването на помацитѣ изъ Родопскитѣ украйнини“. Както се види, тая хубава статийка е написана отъ вѣщия, па може би и единичкия за сега познавачъ на тия мѣста, г. Хр. П. К. Намъ е приятно че и г. Хр. П. К. изброява почти сѫщитѣ причини

4*

на помашкото изселвание, които указахме и ние въ сп. „Славиеви гори“. Въпросътъ е едва засегнатъ, поради това добрѣ е да се изучи по-основно.

Ние тукъ ще се спремъ на два главни и съществени фактора, които съставятъ основата на въпроса за помашкото изселванье. Тѣзи фактори, както рекохме, сж религиозния фанатизъмъ, който е една неопрѣодолима спънка за нѣкои, за да се държжтъ помацитѣ въ роднитѣ си огнища, и пропагандическитѣ срѣдства, съ които тѣ би се вразумили и сдобрили съ новитѣ тѣмъ политически условия.

Да се говори за мухамеданския фанатизъмъ на една маса, каквато сж помацитѣ въ Родопитѣ, която прѣзъ цѣли два и половина вѣка се е срастнжла съ една религия и е била поради това господствующа нация, трѣбватъ коренни и основни изучвания не само цѣлия духовенъ миръ на тая маса, ами още и състоянието, въ каквото е била и при каквото е приела тая религия, политическитѣ и поминъчни условия тогава и послѣ, днешното ѝ положение, външни влияния, околната срѣда и други такива. Ние тукъ не ще засѣгаме всичко това, а ще минемъ повръхно къмъ общия въпросъ, който е прѣдметъ на статията.

Когато се разгледва въпросъ, какъ се е вкоренила мохамеданската религия и нейнитѣ възрѣния въ помашката срѣда, какво настроение е дала тя на нейния (на помацитѣ) духовенъ миръ слѣдъ петь, шесть и повече поколѣния, не бива да се спираме само на двѣ, три и повече села, па макаръ и на една цѣла покраина, които сж били изложени и на други влияния и исторически събития. Тукъ трѣба да се изучи цѣлото, а не едничкото. Само въ такъвъ случай би могълъ да се намѣри и види цѣлиятъ огледъ, вѣренъ, ясенъ, точенъ, както трѣба да е. Нѣма съмнѣние, че никакви други причини, така да кажемъ естествени духовни, не е имало, когато помацитѣ сж замѣнили своята прадѣдовска християнска религия съ мохамеданската. Всичко е станжло само за да запазятъ своя имотъ и животъ. Неумолимитѣ политически условия, както въ началото, така и послѣ, сж били такива, щото направената на сила религия да свиква и сраства новоѣрцитѣ съ нея. Обаче, това не показва, че тая религия въ такова кратко врѣме е можала да направи изцѣло коренепъ прѣвратъ въ характера и племеннитѣ основи и въобще въ духовния миръ на помацитѣ. Тукъ борбата е дала побѣдата на послѣднитѣ, макаръ че и първата е внесла все нѣщо ново въ тѣхъ. А на това много е помогнжло и географското положение на помашката

срѣда въ Родопитѣ, гдѣто тя се е намирала и намира днесь. Нѣма съмнѣние, че когато историкътъ-филологъ разгледва и изучва тая жалка страница на нашата история и сегашния неинъ плодъ, ще напипа и тоя фактъ. Самата природа на помацитѣ, като часть отъ славяно-българското племе, виднитѣ черти на което личжтъ днесъ въ привързаностьта имъ къмъ роднитѣ огнища, мирно и всецѣло прѣдаванье къмъ поминъчнитѣ потрѣби и занятия, запазваньето на всичко национално (езикъ, обичаи, нрави и пр.) и др. т. всичко това е пъленъ побѣдитель надъ религията, за която е думата ни. Погледнѣте днеса турцитѣ, които се изселватъ отъ насъ, вмѣсто и помацитѣ, съ каква душевна борба и съ какви сълзи се прощаватъ съ родината си, когато я напущатъ, и ще се увѣрите, че послѣднитѣ въ това отношение не сж приели оня националенъ характеръ, какъвто турко-татаритѣ сж имали и иматъ отъ вѣково изъ Азиатскитѣ степи: липсваньето у тѣхъ чувството на привързаность къмъ родната земя и обичьта и влѣчението имъ къмъ скитническия животъ. Тѣзи мисли ни дойдохж на умъ, като си спомнихме, че у насъ мнозина мислжтъ па дори и утвърждаватъ, че и помацитѣ сж налѣли своитѣ жили съ тая турска скитнишка кръвь. Споменжхме и по-горѣ, че трѣба да допустнемъ, какво мохамеданската религия и владичеството сж внесли все нѣщо въ старитѣ национални основи на българитѣ помаци и че физиономията на тѣхния старъ и сегашенъ духовенъ миръ до нѣгдѣ се е попромѣнила и срастнжла съ турския свѣтъ, ала това не е всецѣло, но е коренно. Все има много голѣма доза още славянска кръвь у тѣхъ. За да се увѣримъ въ това, трѣба да се вземемъ въ самия тѣхенъ животъ, въ тѣхнитѣ минжли и сегашни обноски спрямо чистия турски елементъ отъ една страна и съплеменицитѣ си, българи отъ друга.

Грамадната помашка маса, която изцѣло населява западнитѣ, срѣднитѣ и часть отъ източнитѣ Родопи, прѣдставя единъ миренъ елементъ съ всички почти отпечатъци на едно яко славянско племе. Помацитѣ лично сж трудолюбиви, пестеливи, добродушни; не се вълнуватъ отъ политическитѣ промѣни, пазжтъ коренно своя езикъ, съхраняватъ връзкитѣ на единъ здравъ и якъ сѣмеенъ животъ, почитатъ много отъ старитѣ си племенни и християнски обичаи, пазжтъ вѣротърпимость и водятъ цѣлъ братски животъ съ съплеменницитѣ си българи, пръснжти като единични зърна низъ тѣхната срѣда. Освѣнъ това и търпѣливо носжтъ всичкитѣ тежести на едно иго, което и тѣмъ не е отъ добритѣ. Дори и една тайна, невидима и

естествена умраза се крие въ сърдцата имъ къмъ турскитѣ развалени власти и самия турски елементъ. Това можемъ да го наречемъ твърдоглавство у помацитѣ, ако искате. Тѣхната неподатность се съзира впрочемъ и отъ самитѣ чисти турци и турски чиновници, които не могжтъ да скриjжтъ умразата си, щомъ чуjжтъ името помакъ. Поради всичко това помашкото население въ уединената и много малко изложена на външни влияния вътрѣшность на Родопитѣ прѣдставя единъ такъвъ дѣвственъ, здравъ и якъ елементъ, какъвто липсва не само у турското население, ами и у българското, което значително отстжпя надирѣ въ това отношение по тия мѣста. За доказъ на всичко това, нека направимъ единъ бѣгълъ погледъ на прѣсното минжло въ тоя български край.

Слѣдъ онова изнасилванье историята — потурчваньето — въ Родопитѣ, тукъ, както и всѣкждѣ низъ турската държава сж върлували разни хайти и шайки, кръстосвали сж яничери, татари, кърджалии и др., ала никой не е чулъ, никой не помни, да се е осквернила ржката и на помашкото население, което еднакво е било изложено почти на всички грабежи заедно съ българитѣ. Имаме случай дори, когато помацитѣ задружно съ българитѣ сж демонстрирали противъ нѣкои крайни произволи на турскитѣ власти и силни беево. Така напр. прѣзъ 1860 година нѣколко аги въ съдружие съ нѣколцина чорбаджии гъркомани и българи злоупотрѣбили съ една крупна сума пари на единъ богатъ Цариградски бей, доставачъ на мѣстни аби за турското правителство. Послѣдното заповѣдало да се разфърли злоупотрѣбената сума на цѣлото население въ Ахж-челебийската кааза. Помашкото население силно възнегодувало за тая несправедливость и заедно съ българското направило такова вълнение, щото станжло нужда, централната власть да изпрати покойния дѣда Панарета, тогава Ксантийски гръцки митрополитъ, да отиде и усмири вълнението. Съ свойствената си хитрость и краснорѣчие, той направилъ да се разиде събраното помашко население и бурята утихнжла. Помацитѣ възхитени отъ благитѣ обноски на владиката, питали българитѣ, колко давнина даватъ на добрия си владика. На отговора тѣ, прѣдъ уплашенитѣ турски власти, извикали: „ние ще дадемъ два ката, да ни буюрдисва той; ни щемъ царя и хюкюмата му“.

Злочестата 1876 година съ своитѣ кървави драми въ Батакъ и Перущица фърли едничкото черно пятно на помашкото чело, което никога нѣма ни да се забрави, ни да се омие. Тая година фърли едно грозно було надъ помацитѣ въ

Родопитѣ, което съ настръхванье се гледа, ала само се гледа, безъ да се е проникнжло понататъкъ задъ него. Ние мислимъ, че е справедливо, това було да не покрива цѣлиятъ помашки свѣтъ; него трѣба да носжтъ само тия, които по едни или други причини го създадохж. За него трѣбаше, наистина, да се явжтъ единъ Тъмрѫшъ съ своя Ахмедаа и единъ Барутанъ съ своя Барутанлия, и слѣдъ като станжтъ маша въ ржцѣтѣ на Пловдивскитѣ и Пазарджиски бееве, аги, софти и власти, да опръскатъ чистата помашка ржка съ братска кръвь. Но историята и животътъ на човѣшкия родъ е пълна, цѣла нанизана съ такива кървави сцени.

Годинитѣ 1876, 77, 78 и 79 тъкмо противното говорятъ за мухамеданския фанатизъмъ у помацитѣ, щомъ се задържимъ на точката на обективното разглеждванье помашкиятъ миръ. Въ кланьето на Батакъ и Перущица, наистина, видни участници и дѣйци бѣхж помаци, ала не изъ Родопитѣ, а отъ Рупчоско и въобще изъ сѣвернитѣ подножия на Родопитѣ. Ятаганитѣ се лъскахж отъ Тъмрѫшци и Чепинци, а не и отъ всички Родопски помаци. Цѣлиятъ помашки свѣтъ съ горнитѣ изключения бѣше простъ безучастенъ зритель на това кърваво събитие. Ни единъ помакъ изъ Ардината долина и южнитѣ Родопини ребра не знаемъ да е взелъ участие въ тая катастрофа. Освѣнъ това, ами и случаитѣ отъ отвращение отъ прѣзрѣние къмъ едновѣрници имъ участници помаци и отъ явно състрадание къмъ пострадалитѣ не бѣхж рѣдкось у помацитѣ изъ вътрѣшностьта на Родопитѣ. Пишущиятъ тия редове бѣше тогава въ тая вътрѣшность и лични въспоминания има за това, да го наречемъ, естествено, племенно състрадание, което се чувствуваше у помацитѣ. Нито безбройнитѣ софти и ходжи съ своитѣ пламенни проповѣди да се изкоренжтъ гявуритѣ, нито подстрекаванята и явното насъскванье на турскитѣ власти, нито алчностьта, силата и влиянието на беевитѣ и агитѣ не бѣхж въ състояние да подвижжтъ и разклатжтъ помацитѣ въ тѣзи мѣста. Плодъ на всичко това бѣше, че помацитѣ не сторихж ни едно прѣстжпно дѣйствие спрѣмо българитѣ тамъ, гдѣто всичко имъ помагаше да сторжтъ въ тия уединени и скрити отъ свѣта мѣста. И благодарение на това, шепата българско население изъ Родопитѣ ецѣлѣ въ нищо непокътнжто.

Нъ не е само това. Помацитѣ се показахж много по хуманни и отъ българитѣ. Тѣ показахж още по-ясно, че у тѣхъ братската, човѣшката. християнската кръвь не е заразена съ мохамеданска. Настанжхж 1877. и 78. години, турскитѣ войски,

разбити и разсвирепѣли, навалихѫ да бѣгатъ прѣзъ Родопитѣ, а съ тѣхъ и много турски челяди чакъ изъ сѣверна България. Пѫтьтъ имъ минуваше прѣзъ десетина български села. Помацитѣ взехѫ подъ защитата си българското население, особено въ Ардината долина, избавихѫ го отъ ножа на азпятскитѣ манафи, прибрахѫ го въ домоветѣ си и селата си, догдѣ изминѫтъ бѣгащитѣ, па дори и имотитѣ имъ защити, гдѣто можа. Ни една капка българска кръвь не капнѫ тогава въ Родопитѣ, Пишущиятъ цѣли двѣ седмици съ родителитѣ си живѣ въ помашко село, подъ покрива на помашки домъ и никога неможе да забрави състрадателното, милостиво гостоприемство и сълзитѣ, съ които нѣжнитѣ помакини обливахѫ нашата участь. Ако българското население въ Родопитѣ днесъ живѣе, то живота си дължи на братята си, помаци.

Дойдохѫ побѣдоноснитѣ руски войски, единъ малъкъ отрéдъ наскочи и прѣзъ Родопитѣ да гони турцитѣ, а помацитѣ не се поклатихѫ отъ домоветѣ си. Много отъ българитѣ, тия сѫщи българи, които длъжахѫ живота си на помацитѣ, осквернихѫ рѫцѣтѣ си съ грабежъ отъ помацитѣ. Станѫ освобождението и Родопитѣ безъ сѣвернитѣ си склонове останѫхѫ пакъ въ Турция. Помашкото население съ нищо не отмъсти за прѣдишнитѣ постѫпки на българското население. Яви се единъ Сенклеръ, повлѣче пакъ помацитѣ изъ сѣвернитѣ Родопини ребра на възстание противъ новия редъ на работитѣ. Увлѣкохѫ се тогава и по-голѣмата часть помаци и отъ Ахѫ-Челебийско, ала само отъ тамъ, отъ нигдѣ другадѣ не. Може би, че съзрѣхѫ българската непризнателность. Обаче и тоя пѫть българското население останѫ непокътнѫто въ нищо, при всичко че не бѣше си спечелило това. Минѫ и това, работитѣ се уталожихѫ и помашкото население си останѫ пакъ мирно кротко и много по-човѣшко и по-невинно, отъ колкото ние. Условията се измѣнихѫ въ само тая негова часть, която останѫ въ прѣдѣлитѣ на България. Тая часть отъ помашкото население не можà да се помири съ тия условия и го, огорчено, беззащитно, достойно за оплакванье продължава да се изселва и кѫдѣ? — Въ пустинитѣ на Мала-Азия, гдѣто ще сложи еднѫжъ за всегда работнитѣ си кости. Причинитѣ на това сме указали отчасти на друго мѣсто. Отъ казаното на кѫсо до тукъ за толкова проглушения у насъ мохамедански фанатизъмъ на помацитѣ просвѣтениятъ читатель вече нека самъ сѫди.

Да пристѫпимъ сега къмъ вторип факторъ на прѣдмета ни тукъ — пропагандата за да се свѣстѭтъ и сдобрѭтъ помацитѣ съ новитѣ за тѣхъ политически промѣни и условия.

Ние тукъ намираме за излишно да се спираме на печалния фактъ, че се срѣщатъ у насъ хора, които мислятъ, па нѣкои дори сѫ го показвали съ дѣйствия, че трѣбало помацитѣ да промѣнятъ, или да имъ се промѣни вѣрата, т. е. да направимъ и ние онова, което турцитѣ съ силата на желѣзото направихѫ съ тѣхъ прѣди два и половина вѣка. Такова нѣщо не само е глупаво и смѣшно, ами и врѣдно. Такива прѣврати въ народитѣ съ вѣкове ставатъ. Съ вѣкове се полагатъ основитѣ на една такава сграда, а намъ се ще безъ основи много нѣщо да градимъ.

Необходима ли е пропаганда за свѣстяванье помацитѣ и за подтикваньето имъ въ пѫтя на прогреса? Възможна ли е тя за сега? Да, и необходима и полезна е такава мѣрка, ала не каквато е била до сега, а пропоганда благородна, човѣшка, легална послѣдователна и вѣща. Ние загатнѫхме и въ първата си статия за това въ „Славневи гори", че ние укоряваме помацитѣ въ мухамедански фанатизъмъ и въ много още лоши пороци, а не обичаме да вникнемъ въ тѣхната срѣда, да изучимъ тѣхния животъ и душевенъ миръ, за да прослѣдимъ, основателни ли сѫ нашитѣ сѫждения за тѣхъ. Ние не съзираме чистото зърно, а гледаме само плѣвелитѣ, безъ да се помѫчимъ да ги отрѣбимъ. Ние казахме тамъ, че причинитѣ за тѣхното изселванье нигдѣ другадѣ не бива да ги търсимъ, освѣнъ въ собственитѣ наши дѣла и постѫпки отъ 17 години насамъ. Повтаряме пакъ, че никой другъ, а само ние сме огорчили и довели до отчаяние помацитѣ, щото тѣ съ сълзи на очитѣ си да напущатъ своитѣ родни стрѣхи и да се загубятъ еднѫжъ за всѣкога.

Че е трѣбало и че трѣба да не оставяме безъ надлежното внимание тоя забравенъ и затаенъ кѫтъ отъ нашето отечество, кѫтъ много важенъ за насъ въ всѣко отношение — Родопитѣ и тѣхното население — и че е врѣме да се пръсне повечко свѣтлина върху помашкия миръ, не ще никакви докази. Като оставимъ на страна всички други наши грѣшки, съ които справедливо сме извикали недоволството на братята си потомци, нека направимъ единъ бѣгълъ погледъ върху досегашнитѣ наши отъ 15 години насамъ пропагандически срѣдства и дѣла, за да видимъ, оправдали ли сѫ тѣ поне отъ малко възлаганитѣ на тѣхъ надежди.

Вѣрно е, че още отъ първитѣ дни на нашето политическо освобождение се яви мисъльта у нѣкои из нашитѣ интелегентни сили, че трѣба да се направи опитъ съ една пропоганда въ помашката срѣда, която да прѣдизвика едно свѣстсванье у тѣхъ. На първо мѣсто стоеше просвѣщението,

едничкото срѣдство, да се извади отъ застоя си и да се подтикне напрѣдъ всѣка непросвѣтена маса. И Румелийското и Княжеското правителство дадохѫ своитѣ съдѣйствия и помощь за цѣльта. Отвори се едно българо-мухамеданско училище въ Чепинско, отпустнѫхѫ се и помощи и стипендии на нѣкои помачета отъ тамъ, за да се възпитатъ въ българскитѣ срѣдни учебни заведения. Ала при всичкитѣ голѣми старания, резултатътъ излѣзе несполучивъ, па и врѣденъ отъ нѣкоя страна. Помацитѣ повече взехѫ да се изселватъ отъ тамъ, Въ 1883, 84 и 85 година съ помощьта на Румелийската дирекция на просвѣщението се отвори едно трикласно българско училище въ с. Чепеларе, Рупчоско. Като оставимъ на страна личнитѣ амбиции на нѣколко села въ тая околия, задъ която, за жалость, се крижтъ и до днесъ само материялни интереси, които отворихѫ второ такова училище и въ с. Павелско, гдѣто имаше малко помаци, Чепеларското училище даде надежни плодове. То възпита петь шесть помачета и си спечели такава репутация измежду помашкото население, щото и отвъдъ граничнитѣ помаци погледнѫхѫ на него съ добро око. Не бѣше чудно, че у нѣкои заможни помаци изъ Ахѫ-Челебийско се яви желание, да научатъ дѣцата си и на българската книга. Всичко това бѣ така, защото мѣстото, условията и пробрания персонелъ тамъ бѣхѫ повече отъ сполучливи. И поради това Чепеларското училище не докара изселванье на помацитѣ въ това село и околностьта му, както това бѣ въ Чепино, а по-послѣ и въ Орѣхово. Да направимъ и едно малко отклонение отъ прѣдмета си. Чепеларското училище много помогнѫ и на българското население въ съпрѣделната Ахѫ-Челебийска кааза, отъ гдѣто повече отъ 25 българчета свършихѫ курсътъ му и сега тѣ съставятъ учителскитѣ сили въ тоя край. Въ Павелско нѣмаше и неможеше да има ни единъ ученикъ отъ тамъ, нито пъкъ едно поне помаче. Неговитѣ плодове, за жалость, послужихѫ само да се увеличи една глупава вражда между нѣколко села въ околията спрѣмо Чепеларе.

Станѫ съединението, и двѣтѣ училища се затворихѫ. Чакъ въ 1891, година изново се отвори едно държавно трикласно училище, ала ни въ Павелско, ни въ Чепеларе, а въ едно затънтено село Орѣхово, гдѣто имаше около 60 кѫщи българи и 150 помаци. Това училище не само че нищо добро не принесе на помацитѣ, ами станѫ причина и да се изсѣлѭтъ тѣ. Отъ 150 помашки кѫщи сега имаме едва ли 8, на които само крайната бѣдность не позволи да послѣдвать съселянитѣ си. Ние разполагаме съ много горчиви факти за начина, по който

Орѣховскитѣ помаци се изселихѫ, ала за тѣхъ ще оставимъ другъ пѫть да кажемъ. За възобновяванье Чепеларското училище никой не помисли отъ тогава насамъ. А помацитѣ продължаватъ да се изселватъ. Ето и една таблица на изселенитѣ до 1-й Януария 1895. година помашки сѣмейства изъ Рупчоската околия само. Свѣдѣнията въ нея сѫ земени отъ мѣстното околийско управление; тѣ не показватъ обаче точно пълното число изселени, защото има и много единични случаи па дезертьори, за които липсватъ данни.

ТАБЛИЦА

На изселенитѣ помаци изъ Рупчоската околия отъ 1879 година до 1. Януари 1895 г.

№ по редъ	Имена на общинитѣ	Смѣсена ли е общината и съ българи	Изселени въ Азия		Въ Евр. Турция		Въ Княжеството		Всичко		Забѣлѣжка
			сѣмейства	членове	сѣмейства	членове	сѣмейства	членове	сѣмейства	членове	
1	Богутевска	помашка	30	125	—	—	—	—	30	125	По врѣме на войната въ 1877/78 година има още избѣгали помашки сѣмейства, които не влизатъ въ тия числа.
2	Бойковска	смѣсена	46	385	—	—	—	—	46	398	
3	Боровска	помашка	213	826	—	—	—	—	213	826	
4	Върбовска	смѣсена	—	—	1	5	—	—	1	5	
5	Дѣдовска	българска	—	—	—	-	--	—	—	—	
6	Лилковска	смѣсена	22	120	—	—	2	15	24	135	
7	Лукавишка	помашка	172	872	—	—	—	—	172	872	
8	Орѣховска	смѣсена	136	712	2	11	—	—	138	724	
9	Павелска	„	36	154	—	—	—	—	36	154	
10	Ситовска	българска	—	—	—	—	—	—	—	—	
11	Стойченска	смѣсена	—	—	2	10	—	—	2	10	
12	Хвойненска	„	7	30	—	—	—	—	7	30	
13	Чепеларска	„	—	—	29	140	1	5	30	145	
14	Чокур.-кьойска	помашка	3	12	4	11	17	75	24	98	
15	Широк.-лѫшка	смѣсена	—	—	16	73	—	—	16	73	
16	Юговска	„	21	95	—	—	—	—	21	95	
	Всичко	—	686	4334	54	250	20	95	760	3689	

Отъ горнитѣ данни ние виждаме, че 686 сѣмейства съ 3344 члена сѫ изгубени еднѫжъ за вѣкога за насъ. Тѣ сѫ пръснѫти по 10 и 20 сѣмейства изъ далечни едно отъ друго села съ турско население и ще бѫдѫтъ въ най-скоро врѣме погълнѫти отъ турския елементъ. Много сѫ и измрѣли отъ тѣхъ до сега, по причина на климатичнитѣ промѣни и сиромашията.

А защо излѣзохѫ тия грозни резултати отъ досегашната пропаганда у помацитѣ? Защо такава несполука? Отъ нашитѣ неразбранщини, казваме ние. Тукъ справедливо трѣбва да носимъ укората ние, защото грѣшкитѣ пакъ сѫ наши, а не фанатизъмътъ и не податностьта за свѣстяванье на помацитѣ. Както въ всичко друго, споменѫто въ нашата първа статия. и подтвърдено и отъ г. Хр. П. К. въ „Българска Сбирка", така и тука вината остая у насъ. Ние вѣрваме на нашето убѣждение, че пропагандата до сега можеше направи много нѣщо по отношение къмъ помацитѣ, ако тя се не оставяше прѣди всичко на хора, които нищо друго не желаехѫ, освѣнъ своитѣ лични облаги. И не само това, ами съ нея и експлоатирвахѫ и я имахѫ за срѣдство, да принудѭтъ помацитѣ да се изселѭтъ, за да оставятъ имотитѣ си въ рѫцѣтѣ на самитѣ ужъ пропагандисти. Ние скърбимъ и се чудимъ, какъ е останѫло всичко това несъгледано и не изучено до сега.

Въ заключение на всичко казано по-горѣ ние желаемъ да имаме една пропаганда за свѣстяванье помацитѣ и твърдо вѣрваме, че ако тя се повѣри въ рѫцѣ вѣщи, опитни, безкористни, отъ сърдце прѣдании на дѣлото, ще сполучи. Заедно съ това трѣба оврѣме да се ограничи и лакомството на тѣзи наши българи въ Родопитѣ, които сами, съ всѣкакви срѣдства, причиняватъ помашкото изселенье. за усвояване имотитѣ имъ Съ отварянього петокласно училище въ Рупчоската околия, която Н. Събрание въ послѣднята си сесия разрѣши, най-много може да се постигне цѣльта спрѣмо помацитѣ. Едно е желателно само, да се не повторѭтъ и миналитѣ грѣшки съ него въ отношание на мѣстото, гдѣто трѣба да се постави то, както бѣше до сега. На това училище, което е най-добрѣ да се отвори въ Чепеларе, ние възлагаме голѣми надѣжди за въ бѫдѫще и ако то се повѣри въ рѫцѣтѣ на опитно и вѣщо лице, ако неговиятъ персоналъ се пробере за мѣстото и цѣльта и ако оть начало всичко се подведе, както трѣба, нѣмаме съмнѣние, че ще даде желаемитѣ плодове.

Родопитѣ. *Недѣлевъ.*

П. П. Когата бѣхме написали горнето, научихме се, че 8 помашки сѣмейства сѫ се завърнѫли въ домоветѣ си, въ с. Борово, изъ Мала-Азия, гдѣто бѣхѫ се изселили. Имало желание и други да се върнѫтъ, ала не узнали, дали ще могѫтъ да си откупѭтъ отъ българитѣ продаденитѣ си имоти. Жалко е, наистина, като гледа човѣкъ, какъ това добродушно и невинно помашко население е оставено така беззащитно. *Н.*